

Мелітопольський державний педагогічний університет
імені Богдана Хмельницького

Кафедра соціології

ЗАТВЕРДЖЕНО НА ЗАСІДАННІ КАФЕДРИ
Завідувач кафедри

_____/_____
(протокол №_1 від 27.08. 2020 р.

РОБОЧА ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Соціологія державного та муніципального управління

для здобувачів вищої освіти

Рівень вищої освіти другий (магістерський)

Галузь знань 05 Соціально-поведінкові науки

Спеціальність 054 Соціологія

Освітня програма Соціологія державного та муніципального управління

Мелітополь, 2020

Розробник: Глинська Л. Ф. доцент кафедри соціології, кандидат філософських наук, доцент

ПОГОДЖЕНО:

Гарант освітньої програми _____ Букрєєва І.В.

1. Опис навчальної дисципліни

Найменування показників	Галузь знань, напрям підготовки, освітньо-кваліфікаційний рівень	Характеристика навчальної дисципліни	
		денна форма навчання	заочна форма навчання
Кількість кредитів 5	Ступінь вищої освіти другий (магістерський) Галузь знань 05 соціально-поведінкові науки Спеціальність 054 соціологія Освітня програма Соціологія муніципальної політики	Обов'язкова	
Модулів 2		Рік підготовки:	
		2-й	2-й
Загальна кількість годин 150		Семестр	
		3-й	3-й
Тижневих годин 4		Лекції	
		26 год.	8 год.
		Практичні, семінарські	
		24 год.	8 год.
		Лабораторні	
		год.	год.
		Самостійна робота	
100 год.		134 год.	
	Індивідуальні завдання:		
	год.		
	Вид контролю: екзамен		

2. Мета навчальної дисципліни

Мета: ознайомити студентів із сутністю та змістом державного та муніципального управління на сучасному етапі розбудови державності, перспективами багатофункціонального характеру, а також набути навичок застосування теоретичних знань і сучасних методів муніципального управління у практичній діяльності.

3. Перелік компетентностей, які набуваються під час опанування дисципліною:

Фахові компетентності:

ЗК 1. Здатність застосовувати знання в практичних ситуаціях.

ЗК 4. Вміння виявляти, ставити та вирішувати проблеми.

ЗК 7. Здатність до аргументованого представлення власної думки, компетентної та толерантної дискусії з її опонентами.

СК 7. Здатність аналізувати факти та явища, які впливають на формування міського середовища

СК 9. Здатність розуміння особливостей інформаційного впливу масової комунікації

на різні соціальні структури.

СК 10. Здатність оцінювати дієвість суспільних процесів реформування суспільства

4. Результати навчання

РН 10. Здатність аналізувати соціально значущі проблеми та процеси з метою прийняття відповідних рішень для соціального проектування розвитку міста, соціального прогнозування розвитку міста.

РН 11. Використовувати головні методи аналізу регіональних та місцевих проблем та технології їх вирішення, які необхідні в дослідницькій діяльності соціолога, в його роботі в муніципальних, громадських та політичних інститутах, в консалтингових та ін. структурах.

РН 13. Визначати ефективність соціальної політики міста

5. Програма навчальної дисципліни

Блок 1. Структура та сутність державного управління.

Тема 1. Державне управління як суспільне явище.

Поняття та сутність державного управління. Управління як цілеспрямований вплив для узгодженої спільної діяльності людей. Основні ознаки, що характеризують державу та її управлінську взаємодію із суспільством. Суспільні функції держави, які притаманні їй на сучасному етапі і на реалізацію яких спрямована система державного управління.

Основні ознаки держави та державного управління. Специфічні риси державного управління. Державно-управлінські відносини. Форми управлінських відносин. Основні методи прийняття рішень як сукупність розумових і практичних операцій.

Тема 2. Принципи та функції державного управління.

Державне управління як вид соціальних систем. Структурні елементи державного управління. Загальносистемні принципи управління. Структурні принципи: структурно-цільові; структурно-функціональні; структурно-організаційні; структурно-процесуальні. Спеціалізовані принципи державної служби. Система принципів забезпечення хорошого управління. Види функцій державного управління й управлінських функцій органів державної влади. Функціональна структура державного управління. Управлінські завдання. Етапи процесу прийняття управлінських рішень.

Тема 3. Сутність і зміст управлінської діяльності.

Управлінська діяльність як сукупність вироблених історичним досвідом, науковим пізнанням і талантом людей навиків, умінь, способів, засобів доцільних вчинків і дій людини в сфері управління. Основні риси управлінської діяльності. Демократичність процедур управлінської діяльності. Правові, організаційні та організаційно-правові форми управлінської діяльності. Управлінські рішення як нормативно-правові акти та їх форми. Методи управлінської діяльності як способи і прийоми аналізу та оцінки управлінських ситуацій. Класифікація методів управлінської діяльності. Методи підготовки управлінських рішень. Економічні, соціально-політичні, адміністративні та морально-етичні методи.

Блок 2. Структура та сутність муніципального управління.

Тема 4. Регіональні органи державного управління.

Основні завдання державних адміністрацій. Структурні підрозділи місцевих державних адміністрацій. Питання, які належать до виконання структурними підрозділами місцевих державних адміністрацій. Об'єкти управління з боку місцевих державних адміністрацій. Обсяг повноважень місцевих державних адміністрацій. Види структурних підрозділів місцевих державних адміністрацій. Делеговані повноваження місцевих державних адміністрацій. Місцеве управління як співпраця органів місцевого самоврядування і місцевих державних адміністрацій з громадою. Основні завдання, які повинна виконувати місцева влада.

Тема 5. Муніципальна влада та управління.

Поняття муніципального управління та його сутність. Муніципальне управління як діяльність органів місцевого самоврядування, спрямована на задоволення інтересів територіальної спільноти, яка здійснюється у визначених законодавством формах через муніципальне господарство. Влада і управління. Завдання та мета муніципальної влади. Суб'єкти та об'єкти державного управління. Завдання муніципальної влади. Основні ознаки економічного і соціального розвитку муніципального утворення як об'єкту муніципального управління. Ознаки муніципальної влади.

Тема 6. Муніципальне управління та управлінські відносини.

Напрями роботи муніципалітету. Поняття та сутність державного управління. Основні риси комбінованого варіанту управління, який покладено в основу сучасної континентальної моделі організації влади на місцях. Державно-управлінські відносини. Ознаки державного управління як складової політичного управління, що є процесом реалізації державної виконавчої влади як засобу функціонування будь-якої соціальної спільноти. Форми управлінських відносин. Основні методи прийняття рішень як сукупність розумових і практичних операцій, які використовуються для усвідомлення проблеми, постановки цілі, збору необхідної інформації, розробки варіантів рішення, вибору оптимального рішення та організації його виконання.

Тема 7. Функції муніципального управління

Поняття та сутність функцій муніципального управління. Види функцій державного управління як складових змісту управлінської діяльності, що характеризуються певною самостійністю, однорідністю, складністю та стабільністю владно-організуючого впливу суб'єкта управління, спрямованого на забезпечення життєво значущих потреб об'єкта управління. Класифікація функцій управління. Основні групи функцій управління. Процес прийняття управлінських рішень. Групи управлінських завдань. Основні та допоміжні функції державного управління.

6. Структура навчальної дисципліни

Назви змістових модулів і тем	Кількість годин											
	денна форма						Заочна форма					
	усього	у тому числі					усього	у тому числі				
		л	п	лаб	інд	с.р.		л	п	лаб	інд	с.р.
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Блок 1. Структура та сутність державного управління.												
Тема 1. Державне управління як суспільне явище	23	4	4			15	21	2				19
Тема 2. Принципи та функції державного управління.	23	4	4			15	24	2	2			20
Тема 3. Сутність і зміст управлінської діяльності	23	4	4			15	21		2			19
Разом за модулем 1	69	12	12			45	66	4	4			58
Блок 2. Структура та сутність муніципального управління.												
Тема 4. Регіональні органи державного управління	23	4	4			15	21	2				19
Тема 5. Муніципальна влада та управління	23	4	4			15	21		2			19
Тема 6. Муніципальне управління та управлінські відносини	19	4	2			13	21	2				19
Тема 7. Функції муніципального управління.	16	2	2			12	21		2			19
Разом за модулем 2	81	14	12			55	84	4	4			76
Усього годин	150	26	24			100	150	8	8			134

7. Теми лекцій

№ з/п	Назва теми лекції та питання, що вивчаються	Кількість годин
1	Тема 1. Державне управління як суспільне явище 1. Управління як суспільне явище 2. Держава як суб'єкт управління суспільними процесами 3. Сутність, зміст та специфіка державного управління	4
2	Тема 2. Принципи та функції державного управління 1. Системні аспекти державного управління. 2. Принципи державного управління. 3. Види функцій державного управління.	4
3	Тема 3. Сутність і зміст управлінської діяльності 1. Поняття та загальні риси управлінської діяльності 2. Форми управлінської діяльності 3. Методи управлінської діяльності	4
4	Тема 4. Регіональні органи державного управління 1. Місцеві державні адміністрації в системі державного управління: основні завдання, правовий статус, компетенція 2. Повноваження, порядок формування та роботи місцевих державних адміністрацій 3. Структура місцевих державних адміністрацій, їх діяльність	4
5	Тема 5. Муніципальна влада та управління. 1. Поняття муніципального управління та його сутність. 2. Влада і управління. 3. Суб'єкти та об'єкти управління.	4
6	Тема 6. Муніципальне управління та управлінські відносини 1. Напрями роботи муніципалітету. 2. Поняття та сутність місцевого управління. 3. Державно-управлінські відносини.	4
7	Тема 7. Функції муніципального управління. 1. Поняття та сутність функцій муніципального управління. 2. Види функцій місцевого управління. 3. Класифікація функцій управління.	2
	Всього	26

8. Теми семінарських занять

№ з/п	Назва теми та питання, що вивчаються	Форма контролю	Кількість годин
1	Тема 1. Державне управління як суспільне явище 1. Управління як суспільне явище 2. Держава як суб'єкт управління суспільними процесами 3. Сутність, зміст та специфіка державного управління	Усна відповідь, дискусія	4
2	Тема 2. Принципи та функції державного управління 1. Системні аспекти державного управління. 2. Принципи державного управління. 3. Види функцій державного управління.	Творче завдання	4
3	Тема 3. Сутність і зміст управлінської діяльності	Виконання	4

	1. Поняття та загальні риси управлінської діяльності 2. Форми управлінської діяльності 3. Методи управлінської діяльності	тестових завдань	
4	Тема 4. Регіональні органи державного управління 1. Місцеві державні адміністрації в системі державного управління: основні завдання, правовий статус, компетенція 2. Повноваження, порядок формування та роботи місцевих державних адміністрацій. 3. Структура місцевих державних адміністрацій, їх діяльність.	Бліц опитування	4
5	Тема 5. Муніципальна влада та управління. 1. Поняття муніципального управління та його сутність. 2. Влада і управління. 3. Суб'єкти та об'єкти державного управління.	Розв'язання ситуаційної задачі	4
6	Тема 6. Муніципальне управління та управлінські відносини 1. Напрями роботи муніципалітету. 2. Поняття та сутність місцевого управління. 3. Державно-управлінські відносини.	Дискусія, усне опитування	2
7	Тема 7. Функції муніципального управління. 1. Поняття та сутність функцій муніципального управління. 2. Види функцій місцевого управління. 3. Класифікація функцій управління.	Виконання тестових завдань	2
	Всього		24

9. Самостійна робота

№ з/п	Теми і перелік завдань, що винесені на самостійне вивчення
1	Тема 1. Державне управління як суспільне явище 1. Ознаки державного управління. 2. Форми управлінських відносин. 3. Основні методи прийняття рішень.
2	Тема 2. Принципи та функції державного управління. 1. Функціональна структура державного управління. 2. Управлінські завдання. 3. Основні та допоміжні функції державного управління
3	Тема 3. Сутність і зміст управлінської діяльності. 1. Демократичність процедур управлінської діяльності. 2. Методи підготовки управлінських рішень. 3. Адміністративні та морально-етичні методи управління.
4	Тема 4. Регіональні органи державного управління 1. Види структурних підрозділів місцевих державних адміністрацій. 2. Основні завдання, які повинна виконувати місцева влада. 3. Сутність муніципальної влади .
5	Тема 5. Муніципальна влада та управління. 1. Завдання муніципальної влади. 2. Ознаки муніципальної влади . 3. Ознаки та функції державної влади.
6	Тема 6. Муніципальне управління та управлінські відносини 1. Основні риси комбінованого варіанту управління.

	2. Ознаки державного управління. 3. Форми управлінських відносин. 4. Основні методи прийняття рішень.
7	Тема 7. Функції муніципального управління. 1. Основні групи функцій управління. 2. Етапи процесу прийняття управлінських рішень. 3. Групи управлінських завдань.

10. Методи навчання

1. За логікою сприймання та засвоєння навчального матеріалу:
 - пояснювально-ілюстративний;
 - репродуктивний;
 - проблемний;
 - частково-пошуковий (евристичний);
 - дослідницький.
2. За характером подачі (викладення) навчального матеріалу:
 - словесні;
 - наочні;
 - практичні.
3. За організаційним характером навчання методи:
 - організації та здійснення навчально-пізнавальної діяльності;
 - стимулювання і мотивації навчально-пізнавальної діяльності;
 - контролю та самоконтролю у навчанні;
 - бінарні (подвійні) методи навчання тощо.

11. Методи і форми контролю

Види контролю відповідно до бально-накопичувальної системи оцінювання знань здобувачів вищої освіти в університеті: вхідний, поточний, періодичний (контрольна робота) і підсумковий (залік).

Поточний контроль здійснюється у формі усних відповідей на семінарських заняттях; бліц-опитуваннях; виконання тестових завдань; виконання творчих завдань; розв'язування ситуаційних задач, періодичного контролю (перша та друга контрольні точки). Підсумковий контроль – у формі **екзамену**.

Методи оцінювання результатів навчання під час проведення поточного контролю, періодичного контролю, підсумкового (семестрового) контролю: спостереження, усне опитування, письмові роботи; контроль виконання завдань самостійної роботи, програмований контроль.

Засоби діагностики: стандартизовані тести, есе, презентації, творчі проекти, аналітичні звіти, інші види індивідуальних та групових завдань.

12. Критерії оцінювання

Система оцінювання результатів навчальних досягнень здобувачів вищої освіти на ОПП Соціологія базується на «Положенні про організацію освітнього процесу в Мелітопольському державному педагогічному університеті імені Богдана Хмельницького» (протокол від 20.09.2019 р. № 3) і «Положенні про бально-накопичувальну систему оцінювання навчальних досягнень» (від 28.11.2017 р., протокол №7), що затверджені Вченою радою МДПУ імені Богдана Хмельницького. Контроль за видами діяльності здобувачів вищої освіти здійснюється шляхом поточного

оцінювання знань (усні відповіді, тестові завдання, перевірка практичних завдань, самостійної роботи), періодичним контролем по тестах або контрольних робіт за матеріалами двох блоків. За результатами суми балів поточного оцінювання та двох періодичних контрольних робіт (ПКР) виставляється підсумкова оцінка за національною, 100-бальною шкалами і ECTS.

За семестр з курсу дисципліни проводяться два періодичні контролі (ПКР), результати яких є складовою результатів контрольних точок першої (КТ1) і другої (КТ2). Результати контрольної точки (КТ) є сумою поточного (ПК) і періодичного контролю (ПКР): $КТ = ПК + ПКР$. Максимальна кількість балів за контрольну точку (КТ) складає 50 балів. 2.6. Максимальна кількість балів за періодичний контроль (ПКР) становить 60% від максимальної кількості балів за контрольну точку (КТ), тобто 30 балів. А 40% балів, тобто решта балів контрольної точки, є бали за поточний контроль, а саме 20 балів. 2.7. Результати поточного контролю обчислюються як середньозважена оцінок ($X_{ср}$) за діяльність студента на практичних (семінарських, лабораторних) заняттях, що входять в число певної контрольної точки. Приклад: за десять занять студент отримав такі оцінки 3,4,4,4,5,4,5,3,5,4. Відповідно середньозважена оцінка ($X_{ср}$) буде становити 4.1 бали. Для трансферу середньозваженої оцінки ($X_{ср}$) в бали, що входять до 40% балів контрольної точки (КТ), треба скористатися формулою: $ПК = (X_{ср}) * 20$. Таким чином, якщо за поточний контроль (ПК) видів діяльності студента на всіх заняттях $X_{ср} = 4.1$ бали, які були до періодичного контролю (ПКР), то їх перерахування на 20 балів здійснюється так: $5 ПК = 4.1 * 20 = 4.1 * 4 = 16.4 \approx 16$ (балів). За періодичний контроль (ПКР) студентом отримано 30 балів. Тоді за контрольну точку (КТ) буде отримано $КТ = ПК + ПКР = 16 + 30 = 46$ (балів).

Шкала оцінювання: національна та ECTS

Оцінка за шкалою ECTS	Оцінка за бальною шкалою, що використовується в Мелітопольському державному педагогічному університеті імені Богдана Хмельницького	Оцінка за національною шкалою	
A	90-100	відмінно	Студент виявляє всебічні, системні й глибокі знання навчального матеріалу, здатний використовувати набуті знання та вміння для прийняття рішень у нестандартних ситуаціях, висловлює власні думки, самостійно оцінює різноманітні життєві явища й факти. Мова логічно обґрунтована і граматично правильна
B	82-89	добре	Студент виявляє вміння самостійно та аргументовано викладати матеріал, аналізувати явища й факти, робити самостійні узагальнення та висновки, правильно виконує навчальні завдання, виправляє допущені помилки, кількість яких незначна. Відповіді досить повні, логічні, з елементами самостійності, але містять деякі неточності
C	74-81		
D	64-73	задовільно	Студент виявляє наявність знань лише основного матеріалу, відповідає по суті питання і в загальній формі розбирається у матеріалі, але відповідь не повна, нечітка, містить неточності,

E	60-63		дає недостатньо правильні формулювання, порушує послідовність викладу матеріалу, відчуває труднощі, застосовуючи знання при рішенні практичних задач
FХ	0-59	незадовільно з можливістю повторного складання	Студент не знає значної частини матеріалу курсу, допускає суттєві помилки при висвітленні основних питань, при формулюванні понять, на додаткові питання відповідає не по суті, не може провести зв'язок між теоретичним матеріалом і сучасною дійсністю, не може правильно вирішити конкретну задачу, зорієнтуватись в конкретній ситуації, робить велику кількість помилок в усній відповіді.

Критерії оцінювання знань і вмінь студентів

Методи контролю результатів навчання	Максимальна кількість балів та вимоги до їх накопичення
Усна відповідь на практичному занятті	1-2 бали – за відповідь з принциповими помилками, що свідчать про нерозуміння студентом сутності питання, 3 бали – за відповідь з помітними помилками, вадами засвоєння, але такими, що не перешкоджають подальшому навчанню, 4 - за відповідь із незначними помилками, 5 – за повну відповідь, логічно виважену, правильну за змістом
Індивідуальне опитування, доповіді, презентації	1-2 бали – за доповідь, що не розкриває змісту теми і містить суттєві помилки, 3 бали – за доповідь, що частково розкриває зміст теми з помітними помилками, але такими, що не перешкоджають усвідомленню суті питання, 4-5 балів – за достатньо повне розкриття змісту теми.
Компетентнісно-орієнтовані завдання	1-2 бали – за виконання завдань із суттєвими помилками, 3 бали – за виконання завдань з помітними помилками, але такими, що не перешкоджають усвідомленню суті питання 4 бали – за достатньо повне виконання завдань із незначними помилками, 5 балів – за повне виконання завдань без помилок

Підсумковий контроль знань

Підсумкова оцінка (ПО) за семестр складається з суми балів за контрольні точки (КТ): ПО = КТ1 + КТ2 Максимальна сума підсумкової оцінки дорівнює 100 балам.

Схему нарахування балів подано у таблиці.

(100 + 100) :2 =100 балів – загальний рейтинг з дисципліни				
100 балів				100 балів – екзамен
50 – перша контрольна точка (перша половина семестру)		50 – друга контрольна точка (друга половина семестру)		
20 балів – поточний контроль на	30 балів – I періодичний контроль (письмова	20 балів – поточний контроль на	30 балів – II періодичний контроль (письмова контрольна робота	

практичних заняттях	контрольна робота 1)	практичних заняттях	2)	
------------------------	----------------------	------------------------	----	--

13.Рекомендована література

Основна

1. Батанов О. В. Територіальна громада – основа місцевого самоврядування в Україні. – К., 2001. – 260 с.
2. Державне управління : підручник. У 2 т. Т. 1. / Нац. акад. держ. упр. при Президентові України ; ред. кол. : Ю. В. Ковбасюк (голова) [та ін.]. – Київ ; Дніпропетровськ : НАДУ, 2012. – Т. 1. – 564 с.
3. Державне управління: проблеми адміністративно-правової теорії та практики : навч. посіб. / за заг. ред. В. Б. Авер'янова. – Київ : Факт, 2003. – 384 с.
4. Державне управління: теорія і практика / За заг. ред. В.Б. Авер'янова. – К.: Юрінком Інтер, 1998. – 432 с.
5. Малиновський В.Я. Державне управління: [навчальний посібник] / В.Я. Малиновський. – вид. 2-ге, доп. та перероб. – К. : Атіка, 2003. – 576 с. 6.
6. Мельник А.Ф. Оболенський О.Ю., Васіна А.Ю. Державне управління : підручник. – Київ : Знання, 2009. – 582 с.
7. Мельник А.Ф., Дудкіна О.П., Васіна А.Ю. Опорний конспект лекцій з дисципліни «Державне та регіональне управління». Тернопіль, 2015. – 348 с.
8. Нагаєв В. М. Публічне адміністрування: електрон. навч. посіб. / В. М. Нагаєв. – Харків: ХНАУ, 2018. – 278 с. – Режим доступу : http://dspace.knau.kharkov.ua/jspui/bitstream/123456789/1076/1/ЕЛЕКТР._ПОСИБ._ПУ_БЛ._АДМ._2018_.PDF
9. Оболенський О.Ю., Борисевич С.О., Коник С.М. Опорний конспект лекцій з навчальної дисципліни «Публічне управління» : наук. розробка. – Київ : НАДУ, 2011. – 56 с.
10. Особливості публічного управління та адміністрування : навч. посіб. / Бакуменко В. Д., Бондар І. С., Горник В. Г., Шпачук В. В. – Київ : Ліра-К, 2017. – 256 с.
11. Публічна влада. URL: <https://dic.academic.ru/dic.nsf/ruwiki/314674>.
12. Участь громадськості у процесі прийняття рішень на місцевому рівні [Текст] : посіб. К. : Ленвіт, 2012. 426 с.

Додаткова

13. Енциклопедія державного управління : у 8 т. / Нац. акад. держ. упр. при Президентові України ; наук.-ред. колегія : Ю. В. Ковбасюк (голова) та ін. – Т. 5 : Територіальне управління / наук.-ред. колегія : О. Ю. Амосов (співголова), О. С. Ігнатенко (співголова) та ін. ; за ред. О. Ю. Амосова, О. С. Ігнатенка, А. О. Кузнецова. – Х. : Вид-во ХарПІ НАДУ “Магістр”, 2011. – 408 с.
14. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
15. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21 травня 1997 року // Відомості Верховної Ради України. 1997. № 24. Ст. 170.
16. Сірий Є.В. Соціологія: загальна теорія, історія розвитку, спеціальні та галузеві теорії / Навч. посіб. К.: Атіка, 2004. 480 с.

Інформаційні ресурси в інтернеті.

1. Інститут соціології НАН України <http://www.i-soc.com.ua>
2. Київський міжнародний інститут соціології <https://www.kiis.com.ua>
3. GfK Ukraine www. <https://www.gfk.com/uk-ua>
4. Социологическая группа «Рейтинг» (Rating Group Ukraine) <http://ratinggroup.ua>
5. Фонд Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва <https://dif.org.ua>
7. Центр SOCIS <http://socis.kiev.ua>
8. ispp.org.ua – офіційний сайт Інституту соціальної та політичної психології АПН України
9. <http://socionet.ru/> - Соціонет – інформаційний простір з суспільних наук
10. <http://www.ras.ru/russian/RAS/ofcpr.html> – відділення філософії, соціології, психології і права РАН.
11. <http://www.socium.info/library.html> – бібліотека соціологічної літератури
12. <http://www.studfiles.ru/all-vuz/879/folder:2208/> - бібліотека соціологічної літератури
13. www.ucerps.com.ua/ukr/all/sociology (Архів соціологічних даних Українського центру економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова, м. Київ).
14. www.ukrstat.gov.ua (Статистичні матеріали Держкомстату України)
15. www.sociology.kharkov.ua (Домашня сторінка харківських соціологів)
16. www.i-soc.com.ua (Домашня сторінка Інституту соціології НАН України)